

Türkiye, Makedonya ve Arnavutluk'un Beşeri Kalkınma Düzeylerinin Karşılaştırmalı Analizi¹

İbrahim Güran YUMUŞAK
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Mahmut BİLEN
Sakarya Üniversitesi

ÖZ

Makale, Makedonya, Arnavutluk ve Türkiye'nin beşeri kalkınmışlık düzeylerini karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca, adı geçen ülkelerin eğitim seviyesi, ortalama yaşam süresi ve kişi başına düşen milli gelir rakamlarından elde edilen beşeri kalkınma indeks değerleri kullanılarak ve tablo analizleri yapılarak ulaşılmaya çalışılmaktadır. Böylelikle bu ülkelerin, iktisadi gelişmenin en önemli unsurlarından biri olan beşeri sermaye potansiyelleri analiz edilmektedir. Makalenin ilk bölümünde geçiş ekonomilerinin temel özellikleri ve ekonomik performans ile beşeri kalkınma arasındaki ilişki ele alınmaktadır. İkinci bölümde beşeri sermaye kavramının ve beşeri kalkınma indeksinin içeriği hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde Makedonya, Arnavutluk ve Türkiye'nin Beşeri Kalkınma İndeksi göstergeleri, bu göstergelerin bileşenleri ve trendleri analiz edilmektedir. Ulaşılan bulgulara göre, geçiş ekonomilerinin ekonomik performansları içsel ve dışsal faktörlere bağlı olarak önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Geçiş ekonomileri içerisinde yer alan Makedonya ve Arnavutluk, bu geçişin sosyo-ekonomik maliyetlerini en fazla yaşayan ülkeler arasındadır. Makedonya ve Arnavutluk'un karşılaştıkları zorlukları aşmasını sağlayabilecek en önemli faktörlerden biri, sahip oldukları beşeri sermaye potansiyelidir. Nitekim bu iki ülkenin eğitim ve sağlık göstergeleri Türkiye'den daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: TBeşeri Kalkınma; Makedonya; Türkiye; Arnavutluk.

The Comparative Analysis of Human Development Levels of Turkey, Macedonia & Albania

ABSTRACT

This paper tries to analyze the level of human capital for Macedonia, Albania and Turkey using comparative methods. In order to analyze level of human capital for these countries, we used the human development indexes. Thus, the potential of human capital which is one of the most important aspects of economic development in these countries have been analyzed. In the first part of the paper, the relationship between chief characteristics and economic performances of the transition economies and human development has been explored. In the second part, the terms of human capital is explained in detail and ingredients of human development index are investigated. The third part deals with human development index indicators of Macedonia, Albania and Turkey, components of these indicators and main trends about human development indexes of these countries. The findings clearly show that economic performances of transition economies differ widely depending upon both internal and external factors. Macedonia and Albania are among the countries who face most of socio-economic costs of the transition process. One of major factors which provide solutions to the difficulties Macedonia and Albania face during the course of the transition process is their human capital potential. As a matter of fact, education and health indicators of these two countries are higher than Turkey.

Key Words: Human Development; Macedonia; Turkey; Albania

1 Makalenin ilk iki bölümü, yazarlar tarafından daha önce çeşitli konferanslarda sunulan bildiriye dayalıdır.

Sosyalist ekonomik sistemle yönetilmiş ülkelerin bir bölümü, Sovyet bloğunun çökmesinin ardından üretim ve mübadele biçimlerini piyasa ekonomisine doğru köklü bir şekilde dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Bu ekonomilerde gerek mülkiyet yapısı gerekse tüketici ve üretici davranışları köklü bir şekilde değişime uğramaktadır. Bu ülkelerin ekonomik yapıları geçiş ekonomisi olarak tanımlanmaktadır. Geçiş ekonomisi sürecinde olan ülkeler, birçok nedenden dolayı araştırmacıların yakın ilgisine konu olmuşlardır. Bu ülkelerde ekonomik dönüşüm süreci ve sonrasında kaydedilen gelişmelerin analizi bu açıdan önem taşımaktadır. Bu araştırmada geçiş ekonomisi özelliği gösteren Güney Doğu Avrupa Ülkeleri'nin beşeri kalkınma düzeyleri ile beşeri kalkınma ve ekonomik gelişim arasındaki ilişki konu edilmektedir.

Makale, Geçiş Ekonomileri'nden Arnavutluk ve Makedonya ile Türkiye'nin beşeri kalkınmışlık düzeylerini karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, geçiş ekonomilerinin okur-yazarlık oranı, okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi ve kişi başına düşen milli gelir rakamlarından elde edilen beşeri kalkınma indeks değerleri kullanılarak ve tablo analizleri yapılarak ulaşılmaya çalışılacaktır. Böylelikle bu ülkelerin, iktisadi gelişmenin en önemli unsurlarından biri olan beşeri sermaye potansiyelleri tespit edilmiş olacaktır.

Makalenin ilk bölümünde geçiş ekonomilerinin temel özellikleri ve ekonomik performans ile beşeri kalkınma arasındaki ilişki ele alınacaktır. İkinci bölümde beşeri sermaye kavramının ve beşeri kalkınma indeksinin içeriği hakkında bilgi verilecektir. Üçüncü bölümde Makedonya, Arnavutluk ve Türkiye'nin Beşeri Kalkınma İndeksi göstergeleri, bu göstergelerin bileşenleri ve trendleri incelenecektir.

GEÇİŞ EKONOMİLERİ, EKONOMİK PERFORMANS VE BEŞERİ KALKINMA

Sosyalist bloğun 1989 yılında çökmesinden sonra bu blokta yer alan ülkeler ekonomik sistemlerini dönüştürme çabasına girişmişlerdir. Merkezi plan ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşayan bu ülkelerin ekonomik yapıları "Geçiş Ekonomisi" olarak isimlendirilmektedir. Bu ülkeler farklı kriterlere göre gruplandırılmakla birlikte genel olarak coğrafi ve bağlı oldukları birliğe göre kategorik sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Baltık Ülkeleri (Çek Cumhuriyeti, Polonya, Litvanya vd.), Güney-Doğu Avrupa Ülkeleri (Romanya, Bosna Hersek, Arnavutluk vd.) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan vd.) gibi.

Plan ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş zorlu bir süreçtir ve radikal reformların gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kurumsal yapı ile birlikte sosyal normların, informal kurumların, güçler ve değerler arasındaki ilişkilerin dönüştürül-

mesi gerekmektedir (Pasquale, 2005:2). Bu dönüşüm, geçiş ekonomilerinin mevcut ekonomik problemlerine yenilerini de eklemek suretiyle piyasa ekonomisine geçişi zorlaştırmaktadır. Ayrıca 1990'ların başında Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerde yaşanan ekonomik çöküntü, yoksulluğu artırmış, gelir dağılımını bozmuş ve işsizlik oranlarını yükseltmiştir. Zira özellikle Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde yaşayan insanların önemli bir bölümünün hayat standartları eskisinden daha kötüdür. Bu durum bu ülkelerdeki piyasa ekonomisine geçiş sürecini aksatmış ve buna olan inancı olumsuz etkilemiştir.

Yeni ekonomik düzen ve ilişkilerin kurulması, geliştirilmesi insanların algılarının değişmesine bağlıdır. Uzun yıllar boyunca kolektivist bir ekonomik anlayış içerisinde yaşayan insanların kendisi ve ailesinden yine kendisinin sorumlu olduğunu kabullenmesi oldukça zor bir süreçtir ve belirli bir süreyi gerektirmektedir. Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci aynı zamanda birçok sosyal maliyeti de içerisinde barındırmaktadır. Bunun birçok nedeni vardır. Bu nedenler arasında piyasa ekonomisinin sosyal güvenlik garantisi vermemesi, kişisel refahı sağlayan eğitim ve sağlık gibi hizmetleri bireylere bırakması, ekonomik etkinlik ve rekabet üzerine yoğunlaşması, yaşanan bütçe açıklarının sosyal hizmetleri aksatması sayılabilir (UNDP, 2005: 16).

Geçiş ekonomilerinde farklı nitelikler görülmesine rağmen ortak sayılabilecek bazı özellikler taşımaktadırlar. Bu özelliklerden bazıları; devlet yönetiminin esneklikten görece uzak ancak güçlü olması, kamu sektörünün büyük olması, gelişmemiş kurumsal altyapı, yoksulluk sorununun yaygın bir şekilde göze çarpması sayılabilir. Bunların dışında kurumsal altyapı yetersizliğinden beslenen suç oranının yüksekliği ile rüşvet problemi yine ciddi temel sorunlar arasında yer almaktadır. Bu sorunlar, gelişmesi arzulanan piyasa ekonomisinin önündeki en önemli engellerin başında gelmektedir. Bu olumsuzlukların aksine bu ülkelerin diğer bir özelliği de, beşeri sermayenin en önemli unsuru olan eğitim alanındaki altyapılarının oldukça sağlam olduğudur.

Geçiş ekonomisi sürecine dâhil olan ülkelerin ekonomik yapıları ve durumları önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Baltık ülkeleri ile Balkan ülkeleri arasındaki farklılıklar, Türk Cumhuriyetleri ile Merkezi Avrupa ülkeleri arasında da söz konusudur. Bu farklılıklara ilaveten ekonomilerini liberalleştirme ve özelleştirme programlarındaki farklılıklar da dikkate alındığında bu ülkelerin ekonomik performanslarında ve geçiş programlarının başarıyla sürdürülmesinde benzerliklerin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, değerlendirmelerin ülke bazında değil de, yapılan gruplandırma çerçevesinde ele alınması daha doğrudur.

Tablo 1. Geçiş ekonomileri ve ekonomik performansları

Merkezi ve Doğu Avrupa – Baltık Ülkeleri			Güney Doğu Avrupa Ülkeleri			Bağımsız Devletler Topluluğu		
Ülke	Ortalama Büyüme Hızı	KBD Gelir (SAGP/USD) 2005	Ülke	Ortalama Büyüme Hızı	KBD Gelir (SAGP/USD) 2005	Ülke	Ortalama Büyüme Hızı	KBD Gelir (SAGP/USD) 2005
Slovenya	3.2	22273	Makedonya	-0.1	7200	Rusya Fed.	-0.1	10845
Litvanya	1.9	14494	Romanya	1.6	9060	Ukrayna	-2.4	6848
Letonya	3.6	13646	Bosna Hersek	12.7	25460	Belarus	2.2	7918
Estonya	4.2	15478	Bulgaristan	1.5	9032	Moldova	-3.5	2100
Polonya	4.3	13847	Arnavutluk	5.2	5316	Gürcistan	0.2	3365
Çek Cumh.	1.9	20538				Ermenistan	4.4	4945
Slovakya	2.8	15871				Kazakistan	2.0	7857
Hırvatistan	2.6	13042				Azerbaycan	...	5016
Macaristan	3.1	17887				Türkmenistan	-6.8	3838
						Özbekistan	0.3	2063
						Kırgızistan	-1.3	1927
						Tacikistan	-4.0	1356

*USD Kaynak: UNDP Human Development Report 2007-8, Palgrave Macmillan, NewYork, 2007, s.277-280'den derlenmiştir.

Geçiş ekonomilerinin ekonomik performansları açısından bir değerlendirme yapıldığında özellikle Avrupa'da yer alan ülkelerin büyüme ve kişi başına düşen gelir göstergelerinin diğerlerine göre oldukça yüksek olduğu ifade edilebilir. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Baltık Ülkeleri'nin kişi başına düşen gelir düzeyleri 13000-22000 USD (SAGP) arasında iken 1990 ile 2005 yılları arasındaki yıllık ortalama büyüme hızları 1.9-4.3 arasındadır. Güney Doğu Avrupa ülkelerinde ise kişi başına düşen gelir düzeyi 5000-9000 USD (SAGP) ve yıllık ortalama büyüme hızları ise Bosna Hersek ve Arnavutluk dışında oldukça düşüktür. Bağımsız Devletler Topluluğu'nda yer alan ülkelerden Rusya dışında kalanların gelir düzeyleri 8000 USD'in (SAGP) altında iken yıllık ortalama büyüme performansları ise -6.8 ile 4.4 arasında dağılım göstermektedir. Bu grup içerisinde yer alan Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik performansları ise diğerlerine göre daha düşüktür. Geçiş ekonomilerinin beşeri kalkınma altyapısı düşük ekonomik performansla karşılaştırıldığında, sosyalist rejim tarafından yapılan sosyal yatırımlar nedeniyle göreceli olarak daha yüksektir. Ancak 1990'ların başında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle gösterilen düşük ekonomik performans beşeri kalkınmayı da olumsuz etkilemekte, özellikle Baltık ülkeleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin ölüm oranlarının artmasına, ortalama yaşam sürelerinin kılmasına, eğitim ve sağlığa yönelik yatırımların yavaşlamasına neden olmaktadır

Geçiş ekonomilerinin beşeri kalkınma altyapısı düşük ekonomik performansla karşılaştırıldığında, sosyalist rejim tarafından yapılan sosyal yatırımlar nedeniyle göreceli olarak daha yüksektir. Ancak 1990'ların başında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle

gösterilen düşük ekonomik performans beşeri kalkınmayı da olumsuz etkilemekte, özellikle Baltık ülkeleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin ölüm oranlarının artmasına, ortalama yaşam sürelerinin kısılmasına, eğitim ve sağlığa yönelik yatırımların yavaşlamasına neden olmaktadır (Tridico, 2005: 15). Kırgızistan'ın gelir, eğitim ve sağlık göstergeleri dikkate alındığında yaşanan ekonomik krizin etkileri daha açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim 1993 yılında 2330 USD olan satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gelir 1995 yılında 1850 USD seviyesine gerilemiş, bununla birlikte 67.3 yıl olan ortalama yaşam beklentisi 66 yıla ve % 66 okullaşma oranı % 63'e düşmüştür (UNDP, 2000: 87). Beşeri kalkınma alt yapısını oluşturan bu göstergeler ancak 2000 yılından sonra eski seviyelerine gelebilmişlerdir.

Antik dönemlerdeki filozof ve tarihçilerden İbni Sina'ya kadar birçok düşünür beşeri kalkınmaya ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapmıştır. Bu nedenle beşeri kalkınma kavramı bir anlamda insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak modern anlamda ve UNDP'nin Beşeri Kalkınma Raporları'nın dayandığı beşeri kalkınma kavramı, teorik altyapısı Amartya Sen tarafından yapılan çalışmalara dayanmakta ve insanların seçeneklerini artırma süreci olarak tanımlanmaktadır (UNDP, 2007: 22-23). İnsanların seçeneklerinin artırılması ise insanların kabiliyetlerinin genişletilmesi ile başarılabilir. Uzun ve sağlıklı bir yaşamı, bilgi edinmeyi ve iyi bir yaşam standardı için gerekli koşulların sağlanmasını ifade eden beşeri kalkınma kavramı dört temel unsuru içermektedir. Bunlar; insanların ekonomik anlamda tercihlerini genişletebilecek, iktisadi açıdan verimliliği sağlayabilecek etkinlik, insanları ayrımcılığa karşı koruyan ve beşeri kalkınma potansiyellerini özgürce kullanabildiği eşitlik, şimdiki ve gelecek nesillerin kabiliyetlerini güvenli biçimde kullanabileceği sürdürülebilirlik ve doğuştan gelen potansiyel yeteneklerini keşfedebileceği ve bunları kullanabileceği bir kabiliyet gelişimidir (UNDP, 2007: 24).

Beşeri kalkınma ile ekonomik performans arasındaki ilişki oldukça kompleks bir yapı arz etmektedir. Ekonomik büyüme, beşeri kalkınma düzeyini artırmaya katkı sağlamaktadır. Ancak ekonomik büyüme ile birlikte beşeri kalkınmanın gerçekleşeceğini ifade etmek doğru değildir. Bu nedenle geçiş ekonomisi olarak tanımlanan ülkelerin ekonomik performansları ile beşeri kalkınma performansı arasındaki ilişkiyi tümü için aynı şekilde ifade etmek mümkün değildir. Ülkelerin ekonomik performansları ile beşeri kalkınma performansları farklı olabilmektedir. Bunun en önemli nedeni, mevcut ekonomik sistemin dönüştürülmesinde yaşanan zorluklar ve bu çabanın oluşturduğu sosyo-ekonomik maliyetlerdir. Nitekim 1985-2002 yıllarını kapsayan bir çalışmaya göre Rusya, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Makedonya, Bosna Hersek, Sırbistan Karadağ, Kırgızistan ve Kazakistan'ın hem gelir hem de beşeri kalkınmada gerileme söz konusu iken Arnavutluk, Letonya, Lituanya, Hırvatistan, Estonya ve Slovakya beşeri kalkınma düzeylerini korumuş ayrıca gelir düzeyleri artmıştır. Tacikistan, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ise beşeri kalkınma düzeylerini korumuş ancak gelir düzeyleri gerilemiştir (Tridico, 2005: 26-7).

Tablo 2. Geçiş ekonomilerinde GSYİH ve BKİ(1985-2002)

GSYİH/BKİ	BKİ Azalma	BKİ Sabit	BKİ Artış
GSYİH Azalma	Rusya, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Kırgızistan, Ukrayna, Kazakistan, Makedonya, Bosna-Herzek, Sırbistan-Karadağ	Tacikistan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan	
GSYİH Sabit		Özbekistan, Belarus, Türkmenistan	
GSYİH Artış		Arnavutluk, Letonya, Hırvatistan, Litvanya, Estonya, Slovakya	Slovenya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan

Kaynak: Tridico, Pasquale, "Institutional Change and Human Development in Transition Economies," EAEPE Conference, 10-12 November 2005, Bremen, s.26-27.

1990-1997 yıllarını kapsayan diğer bir çalışmada ise 16 ülkenin beşeri kalkınma düzeylerinde gerileme tespit edilmiştir. Bu gerilemenin temel nedenleri arasında da ekonomik durgunluk ve salgın hastalıklar (HIV/AIDS) önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada ekonomik durgunluk nedeniyle beşeri kalkınma düzeyleri gerileyen ülkeler arasında Belarus, Bulgaristan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Tacikistan da yer almaktadır (Trujillo, 2001: 101).

BEŞERİ SERMAYE VE BEŞERİ KALKINMA İNDEKSİ

Bir firmanın değeri yalnızca maddi varlıklarının değeriyle değil aynı zamanda çalışanların sahip olduğu bilgi ve beceri düzeyiyle ölçülüyorsa, ülkelerin gelişmişliğini de yalnızca kişi başına düşen gelirle değil vatandaşlarının sahip olduğu bilgi ve sağlık düzeyini dikkate alarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımdır. Bu nedenle ülkelerin gelişmişliğin ölçülmesinde ve karşılaştırılmasında yalnızca nicel göstergeler değil niteliğe ilişkin diğer göstergeler de dikkate alınmaktadır.

Literatürde bir ülke nüfusunun niteliğini gösteren özellikler farklı tanımlamalarla yer almaktadır. Bu tanımlamalar beşeri sermaye kavramının yanı sıra sosyal sermaye, kültürel sermaye, çalışanların değeri, insan varlıkları ve insan kaynakları gibi kavramlarla da yapılmaktadır. Literatürdeki farklı kavramlar ve tanımlamalara rağmen beşeri sermaye, işgücünün ve bireylerin sahip olduğu faktörlerin bir kombinasyonu olarak görülmektedir. Beşeri sermaye insanların sahip olduğu birçok faktörü kapsamakta birlikte bilgi, beceri, kabiliyet, tutum, yorum, güvenirlilik, bağlılık, yaratıcılık, bilgi paylaşma isteği, bir takımın parçası olma ve organizasyonun hedeflerine yoğunlaşma gibi unsurları da içermektedir (Abeysekera and Guthrie, 2004:253).

Beşeri sermayeye atfedilen vasıflar yalnızca bilgi ve beceri düzeyiyle sınırlı kalma-

makta, bunların yanı sıra birçok özelliği de kapsamaktadır. Bu vasıflar; Teknik bilgi ve yetenek; Eğitim; Mesleki nitelikler; Çalışanların bir topluluğa katılımı; Mesleki gelişim; Girişimcilik ruhu, yenilikçilik, ileriye düşünebilme, değişebilirlik; Eğitim programları; Irk, din ve rekabette eşitlik; Özürlülere eşitlik; İstihdam güvenliği; Sendikal faaliyet; Çalışan sayısı; Çalışanların özellikleri ve etkinliği gibi unsurlardan oluşmaktadır (Abeysekera and Guthrie, 2004:259).

Bir ülkenin yukarıdaki belirtilen tüm vasıflarını ölçmenin, doğru bir kombinasyonla birleştirmenin ve beşeri sermaye düzeyini hesaplayarak bu verileri diğer ülkelerle karşılaştırmanın zorluğu nedeniyle daha kolay ölçülebilen standart verileri kullanmanın daha pratik bir yol olduğu ortadadır. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı (UNDP), ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini eğitim, sağlık ve gelir verilerinden oluşturduğu Beşeri Kalkınma İndeksi (HDI) ile ölçmektedir. Her indeksi oluşturmadaki zorluklar ve her hangi bir göstergenin gerçek düzeyini ölçmedeki hatalar bir tarafa bırakıldığında Beşeri Kalkınma İndeksi, belirli koşullar altına ülkelerin genel kalkınmışlık düzeylerini ve bu arada beşeri kalkınma seviyelerini gösteren en önemli indekstir.

Şüphesiz beşeri kalkınmanın sonsuz sayıda göstergesi vardır; ancak ölçmedeki zorluklar sınırlı sayıda gösterge ile çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Politik, kültürel ve ekonomik özgürlüklerden başlayarak, insan hakları, bireylerin yaratıcı ve verimli olmalarını sağlayacak seçeneklerinin çeşitlendirilmesine kadar birçok boyutu içine alan beşeri kalkınma sadece üç boyutu içermektedir. Sadece üç boyutun dikkate alınmasının altında, çok sayıda değişkenle çalışmanın dikkatleri başka yönlere kaydıracağı ve temel göstergelerin vurgulanamaması endişesi yatmaktadır.

Beşeri kalkınma indeksinin birinci boyutu olan uzun ve sağlıklı yaşam, ortalama yaşam beklentisi ile ölçülmektedir. Yaşam beklentisinin önemi, sağlık ve beslenme ile ilgili olarak iyi bir yaşamın en önemli ölçütü olmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin sağlık ve beslenme ile ilgili hizmetler konusunda iyi durumda olduğu ülkelerde ortalama yaşam süresi diğer ülkelere göre daha uzun olmaktadır. Ortalama yaşam beklentisini belirleyen en temel sağlık göstergesi ise bebek ölüm oranıdır. Özellikle bebek ölüm oranlarının yüksek olduğu ülkelerde ortalama yaşam beklentisi de oldukça düşük olmaktadır. Bebek ölüm oranındaki iyileşme ise hızlı biçimde ortalama yaşam beklentisini artırmaktadır.

Beşeri kalkınma indeksinin ikinci boyutu olan bilgi ve eğitim ise, bu boyutun en önemli ve kolay hesaplanabilir göstergeleri ile ölçülmektedir. Nüfusun okul çağındaki yaş grubu beklenen eğitim yılı ile yetişkinler ise ortalama eğitim yılı ile ölçülmektedir. Şüphesiz özellikle yetişkin nüfusun eğitim durumunun yalnızca okullaşma yılı ölçülmesi özellikle ülkelerarası karşılaştırmalar söz konusu olduğunda hatalı sonuçlara yol açabilmektedir. Beklenen eğitim yılı ile yetişkinlerin ortalama eğitim yılının aynı ol-

duğu ancak yükseköğrenim düzeyleri farklı olan iki ülkenin eğitim göstergeleri bu ölçümlerde aynı çıkmaktadır. Eğitim düzeyinin doğru ve gerçekçi biçimde ölçülmesine yönelik olarak zaman zaman değişikliklere gidilmektedir. Nitekim eğitim göstergeleri önceleri yetişkinler için okur-yazarlık oranı ve okul çağındaki nüfus için okullaşma oranı ile ölçülürken 2010 yılı indeksinde okullaşma yılı olarak değiştirilmiştir.

İyi bir yaşam sürdürebilmek için gerekli kaynaklara sahip olabilmek, beşeri kalkınmanın üçüncü ve ölçmesi en zor olan boyutunu oluşturmaktadır. Bu boyutla ilgili gerektiği kadar güvenilir veriler olmadığından ortalama gelir düzeyleri dikkate alınmaktadır. Ülkeler arasındaki farklılıkları gidermek amacıyla da satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına düşen gerçek gayr-ı safi yurt içi hasıla rakamları kullanılmakta ve gelirin refah düzeyine olan marjinal katkısını dikkate alan hesaplamalar yapılmaktadır.

Her ülkenin eğitim, sağlık ve gelir göstergeleri belirli hesaplamalardan geçirilerek 0 ile 1 arasında bir değere dönüştürülmektedir. Bu hesaplamada, her indekste yer alan bir puanlık iyileşmenin ortalamaya etkisi aynı olmakla birlikte beşeri kalkınma sürecine olan marjinal etkisi farklı olabilmektedir. Örneğin ortalama yaşam süresini gösteren ortalama yaşam indeksindeki 0.1 puanlık gelişmenin 0.5 veya 0.9 puana ilavesi farklı etkiler oluşturmaya rağmen ortalamaya etkileri aynı kalmaktadır. Yine sağlık indeksindeki 0.1 puanlık gelişme ile gelir veya eğitim indeksindeki 0.1'lik puanlık iyileşmeler ortalamayı eşit düzeyde etkilemekle birlikte beşeri kalkınma sürecine farklı düzeylerde katkı sağlayabilmektedir. Bu ve buna benzer eksikliklerine rağmen beşeri kalkınma indeksi, ülkelerin gelişmişliğini ve beşeri kalkınma düzeyini göstermesi açısından önemli bir indeks olarak kabul edilmektedir.

Ülkelerin ekonomik gelişiminin en temel unsurlarından birini beşeri sermaye gücü oluşturmaktadır. Fiziki sermaye, teknolojik gelişim ve doğal kaynaklar gibi diğer unsurların varlığı ile iktisadi sistemin işleyişi de diğer önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Şüphesiz bütün unsurların ekonomik gelişim üzerinde önemli etkileri mevcuttur. Ancak beşeri sermaye ekonomik gelişimin temel unsurlarından biri olmasının yanı sıra diğer unsurların oluşmasında ve verimli biçimde kullanılmasında da pozitif etkiler oluşturmaktadır. Bu nedenle ülkelerin ekonomik gelişiminde beşeri sermaye potansiyeli oldukça önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir.

Geçiş Ekonomileri'nin ekonomik gelişimlerine ait bir değerlendirme yapabilmek için yalnızca gelir düzeylerini dikkate almak çok anlamlı olmayabilir. Zira bu ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş süreçleri hala devam etmekte olup gelir düzeyleri vatandaşlarının refah seviyelerini göstermede yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle, gelir düzeyleri ile birlikte ekonomik gelişimin önemli bir unsuru olan beşeri kalkınma düzeylerini de dikkate almak gerekmektedir. Bunu da en iyi beşeri kalkınma indeksi göstermektedir.

Tablo 3. Geçiş ekonomileri, Türkiye ve beşeri kalkınma indeksi

Sıralama	Ülke	Ortalama Yaşam	Ortalama Eğitim Yılı	Beklenen Eğitim Yılı	Gelir Dışındaki BKİ Değeri	SAGP KBD GSYİH \$ 2008	Beşeri Kalkınma İndeksi (BKİ)	GSYİH ile BKİ sıralaması arasındaki fark
44	Litvanya	72,1	10,9	16,0	0,832	14.824	0,783	7
48	Letonya	73,0	10,4	15,4	0,822	12.944	0,769	13
49	Karadağ	74,6	10,6	14,4	0,825	12.491	0,769	16
50	Romanya	73,2	10,6	14,8	0,820	12.844	0,767	13
51	Hırvatistan	76,7	9,0	13,8	0,798	16.389	0,767	-2
58	Bulgaristan	73,7	9,9	13,7	0,795	11.139	0,743	10
60	Sırbistan	74,4	9,5	13,5	0,788	10.449	0,735	11
61	Belarus	69,6	9,3	14,6	0,763	12.926	0,732	1
64	Arnavutluk	76,9	10,4	11,3	0,787	7.976	0,719	19
65	Rusya Fed.	67,2	8,8	14,1	0,729	15.258	0,719	-15
66	Kazakistan	65,4	10,3	15,1	0,756	10.234	0,714	6
67	Azerbaycan	70,8	10,2	13,0	0,769	8.747	0,713	8
68	Bosna-Hersek	75,5	8,7	13,0	0,771	8.222	0,710	12
69	Ukrayna	68,6	11,3	14,6	0,794	6.535	0,710	20
71	Makedonya	74,5	8,2	12,3	0,742	9.487	0,701	3
74	Gürcistan	72,0	12,1	12,6	0,805	4.902	0,698	26
76	Ermenistan	74,2	10,8	11,9	0,787	5.495	0,695	19
83	Türkiye	72,2	6,5	11,8	0,679	13.359	0,679	-26

Kaynak: UNDP Human Development Report 2010, Palgrave Macmillan, NewYork, 2010, s.143-146.

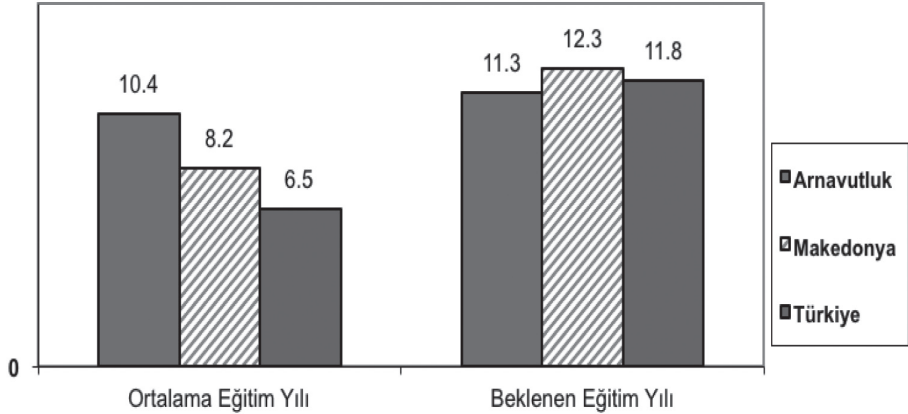
Geçiş ekonomilerinin 2010 yılı Beşeri Kalkınma İndeksi verileri dikkate alındığında Litvanya'nın 0.783 indeks değeri ile 44. sırada olduğu, bu ülkeyi ise Letonya, Karadağ, Romanya, Hırvatistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Belarus'un takip ettiği görülmektedir. 0.719 indeks değeri ile 64. Sırada olan Arnavutluk'tan sonra ise Rusya Federasyonu, Kazakistan, Azerbaycan, Bosna-Hersek ve Ukrayna gelmektedir. 71. sırada olan Makedonya'nın indeks değeri 0.710 iken bu ülkeyi ise Gürcistan ve Ermenistan takip etmektedir. Türkiye'nin ise 0.679 indeks değeri ile 83. sırada yer aldığı, aynı zamanda da BKİ sıralaması ile GSYİH sıralaması arasında farkın en yüksek olduğu ülke olduğu görülmektedir. Türkiye, GSYİH sıralamasında tüm ülkeler arasında 57. iken eğitim ve sağlık göstergeleri dahil edildiğinde 26 basamak aşağıya düşerek 83. sıraya gerilemiştir. Bu durum Türkiye'nin benzer gelir seviyesindeki ülkeler göre daha düşük eğitim ve sağlık göstergelerine sahip olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Türkiye'nin SAGP'ne göre hesaplanmış KBD GSYİH'sı 13.359 USD iken 83. sırada, 14.824 USD olan Litvanya ise 44. sırada yer almaktadır.

TÜRKİYE, MAKEDONYA VE ARNAVUTLUK'UN BEŞERİ KALKINMA İNDEKSİ DEĞERLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

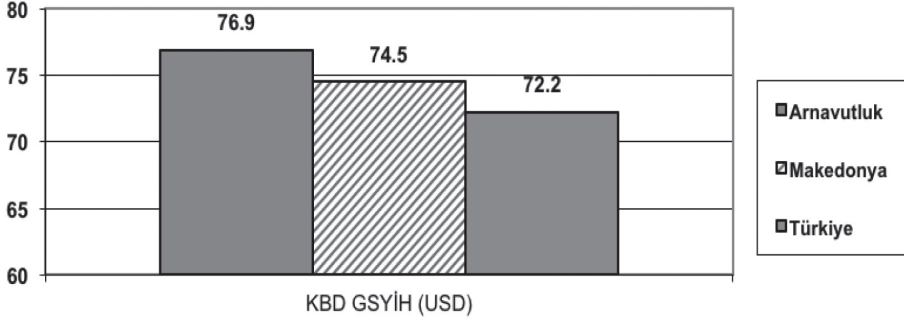
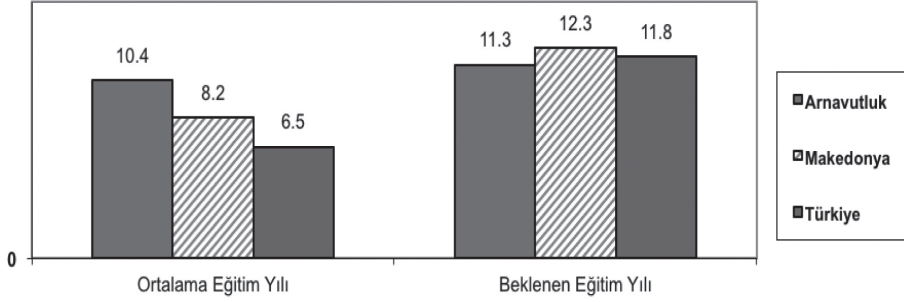
Türkiye, Makedonya ve Arnavutluk'un ortak bir tarihe sahip olmalarının yanında diğer ortak özelliği de Avrupa Birliği sürecinde yer almalarıdır. Türkiye'nin AB süreci çok daha önceleri başlamış olsa da Makedonya ile birlikte aday ülke statüsünde yer almaktadırlar. Arnavutluk ise Bosna-Hersek, Sırbistan ve Kosova ile birlikte AB'ne resmi adaylığı kabul edilen ülkelerdendir. Türkiye'nin AB'ne üyelik sürecinin uzun bir geçmişinin olması ve piyasa ekonomisine entegrasyonunu tamamlamış olması, bu sürecinin maliyetlerini zamana yayıp hafifletirken aynı durum Makedonya ve Arnavutluk için geçerli değildir. Makedonya ve Arnavutluk'un AB'ne entegrasyon süreci oldukça maliyetli olmaktadır. Nitekim Arnavutluk'un AB'ne üyelik maliyetlerini içeren ulusal raporda, mevcut idari yapının dönüşümü yer almadığı gibi, kamu görevlilerinin tutum ve davranış değişiklikleri ile yönetme tarzındaki yapısal dönüşümlerinin maliyetleri de hesaplanmamıştır. Bu durum bu ülkelerin iktisadi ve sosyal kalkınmalarında önemli bir risk oluşturmaktadır (UNDP, 2010: 61). Geçiş ekonomisi olmanın ortaya çıkardığı sorunlar, bu ülkelerin beşeri kalkınma indeksindeki göstergelere yansımaktadır.

Türkiye, Makedonya ve Arnavutluk'un Beşeri Kalkınma İndeksi değerleri karşılaştırıldığında 0.719 indeks değeri ile Arnavutluk'un en yüksek değere sahip olduğu, bu ülkeyi 0.701 indeks değeri ile Makedonya'nın takip ettiği ve en son sırada ise 0.679 indeks değeri ile Türkiye'nin yer aldığı görülmektedir.

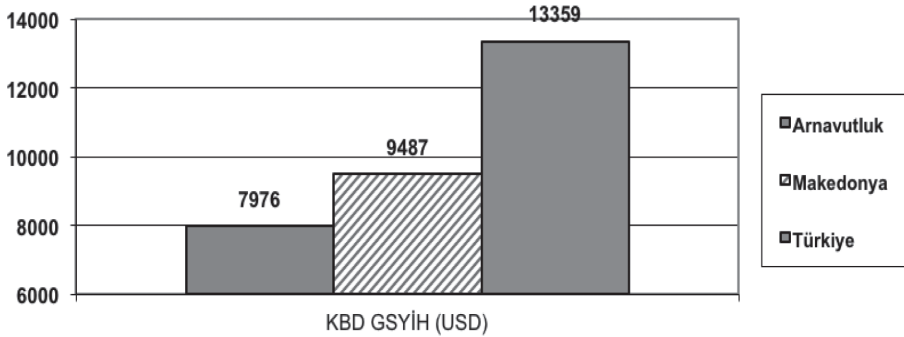
Grafik 1. Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye'nin BKİ değerleri

Ülkelerin ortalama yaşam süreleri karşılaştırıldığında aynı sıralamanın bu gösterge açısından da geçerli olduğu görülmektedir. En yüksek ortalama yaşama sahip ülke 76.9 yıl ile Arnavutluk olurken, bu ülkeyi 74.5 yıl ile Makedonya ve 72.2 yıl ile Türkiye takip etmektedir.

Grafik 2. Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye'nin ortalama yaşam süreleri**Grafik 3.** Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye'nin eğitim göstergeleri

Eğitim göstergeleri açısından yapılan karşılaştırmada: Arnavutluk'un ortalama eğitim yılı 10,4 iken Makedonya'nın 8,2 ve Türkiye'nin ise 6,5'tur. Beklenen eğitim yılı açısından ise Arnavutluk'un 11,3 Makedonya'nın 12,3 ve Türkiye'nin ise 11,8'dir. Bu veriler ışığında gelecek dönemde 3 ülke arasındaki farkın azalacağı öngörülmektedir.

Grafik 4. Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye'nin gelir göstergeleri

Türkiye'nin (Satın Alma Gücü Paritesine göre hesaplanmış KBD GSYİH) kişi başına geliri 13.359 USD ile bu ülkelerle karşılaştırıldığında en üst sırada yer almaktadır. Türkiye'yi 9.487 USD ile Makedonya, 7.976 USD ile Arnavutluk takip etmektedir. Bu veriler dikkate alındığında, bu ülkelerin beşeri kalkınma indeksindeki sıralamaları ile gelir göstergeleri arasında zıt yönde bir sıralama olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 4. Arnavutluk'un beşeri kalkınma indeks göstergeleri trendi (1980-2010)

Yıl	Ort.Yaşam	Bek. Eğ. Yılı	Ort.Eğitim Yılı	Gelir	BKİ Değeri
1980	69.7	12.0	8.9
1985	71.3	11.3	9.2	4.301	0.643
1990	71.9	11.5	9.7	3.961	0.647
1995	72.2	10.2	9.8	3.723	0.633
2000	74.4	11.0	9.9	5.011	0.670
2005	76.2	11.3	10.2	6.370	0.700
2010	76.9	11.3	10.4	7.976	0.719

Kaynak: <http://hdr.undp.org>, 5/16/2011

Arnavutluk'un 1980 ile 2010 yılları arasındaki BKİ göstergeleri incelendiğinde ortalama yaşam ve eğitim yılı istikrarlı biçimde artarken beklenen eğitim yılı ve gelir düzeylerinin dalgalı bir seyir izlediği göze çarpmaktadır. BKİ göstergelerindeki kırılmanın 1995 yılında ortaya çıktığı ve bu tarihten itibaren yükselme trendini sürdürdüğü görülmektedir.

Tablo 5. Makedonya'nın beşeri kalkınma indeks göstergeleri trendi (1980-2010)

Yıl	Ort.Yaşam	Bek. Eğ. Yılı	Ort.Eğitim Yılı	Gelir	BKİ Değeri
1980	69.6
1985	70.1
1990	71.4	8,721	...
1995	72.2	11.1	6.5	6,706	0.634
2000	73.0	11.9	7.0	7,546	0.660
2005	73.8	12.1	7.6	8,023	0.678
2010	74.5	12.3	8.2	9,487	0.701

Kaynak: <http://hdr.undp.org>, 5/16/2011

Arnavutluk'un 1980 ile 2010 yılları arasındaki ulaşılabilen BKİ göstergeleri incelendiğinde gelir dışındaki göstergelerin oldukça istikrarlı olduğu görülmektedir. Gelirin ise Arnavutluk gibi 1995 yılında bir kırılma gösterdiği, bunun dışındaki yıllarda artış trendine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Türkiye'nin beşeri kalkınma indeks göstergeleri trendi (1980-2010)

Yıl	Ort.Yaşam	Bek. Eğ. Yılı	Ort.Eğitim Yılı	Gelir	BKİ Değeri
1980	60.3	7.0	2.9	6,291	0.467
1985	62.0	7.8	3.9	7,139	0.515
1990	64.6	8.4	4.5	8,632	0.552
1995	67.6	9.2	4.8	9,243	0.583
2000	70.0	10.8	5.5	10,422	0.629
2005	71.4	11.2	6.0	12,206	0.656
2010	72.2	11.8	6.5	13,359	0.679

Kaynak: <http://hdr.undp.org, 5/16/2011>

Türkiye'nin 1980 ile 2010 yılları arasındaki BKİ göstergeleri incelendiğinde tüm göstergelerin istikrarlı biçimde yükseldiği özellikle ortalama eğitim yılı ile gelirin iki kattan daha fazla arttığı göze çarpmaktadır. Ortalama eğitim yılı 1980 yılında 2.9 yıl iken 2010 yılında 6.5 yıla çıkmış, gelir ise sırasıyla 6291 USD'dan 13359 USD'a yükselmiştir.

Tablo 7. Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye'nin karşılaştırmalı beşeri kalkınma indeksi göstergeleri (1980-2010)

Gösterge	Yıl	Arnavutluk	Makedonya	Türkiye
Beklenen Eğitim Yılı	2010	11.3	12.3	11.8
	2005	11.3	12.1	11.2
	2000	11.0	11.8	10.8
	1990	11.5	...	8.4
	1980	12.0	...	7.0
KBD GSMH (2008 SAGP \$)	2010	7,737	9,577	13,359
	2005	6,247	8,105	12,344
	2000	4,872	7,645	10,58
	1990	3,964	8,829	8,778
	1980	4,300	...	6,402
Ortalama Yaşam (Yılı)	2010	76.9	74.5	72.2
	2005	76.2	73.8	71.4
	2000	74.4	73.0	70.0
	1990	71.9	71.4	64.6
	1980	69.7	69.6	60.3

Kaynak: <http://hdr.undp.org, 5/16/2011>

Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye'nin BKİ göstergelerindeki trendleri karşılaştırıldığında en istikrarlı ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Zira Türkiye'nin tüm göstergelerindeki trendi pozitifdir. Arnavutluk'un gelir ve ortalama yaşam göstergeleri pozitif bir trend izlerken beklenen eğitim yılı 12'den 11.3 yıla gerilemiştir. Makedonya ise gelir dışındaki göstergelerde pozitif bir trend yakalamıştır.

SONUÇ

Geçiş ekonomilerinin ekonomik performansları içsel ve dışsal faktörlere bağlı olarak önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Geçiş ekonomileri içerisinde yer alan Makedonya ve Arnavutluk, bu geçişin sosyo-ekonomik maliyetlerini yaşayan ülkeler arasındadır. Makedonya ve Arnavutluk'un piyasa ekonomisine geçişinde ortaya çıkan zorlukları aşmasını sağlayabilecek en önemli faktörlerden biri, sahip oldukları beşeri sermaye potansiyelidir. Nitekim bu ülkelerin tamamında eğitim göstergeleri oldukça yüksektir. Makedonya ve Arnavutluk'un iktisadi gelişimlerinde, sahip oldukları beşeri sermaye potansiyelinden faydalanabilmeleri için öncelikle bu durumlarını korumaları gerekmektedir.

Bunun gerçekleştirilebilmesi bu ülkelerin piyasa ekonomisine geçişte gösterecekleri performansa bağlı gözükmektedir. Bu ülkelerde, devletin birçok sektörde olduğu gibi eğitim ve sağlık alanından çekilerek sistemi piyasa koşullarına bağlama çabalarında intibak ve algılama zorlukları yaşanmakta ve bu durum yeni sistemin işleyişini aksatmaktadır. Ayrıca liberalleşmenin beraberinde getirdiği sosyo-ekonomik maliyetler mevcut beşeri sermaye potansiyellerini kullanmalarını engellemektedir. Piyasa ekonomisine dayalı sistemin yerleşmesi ve ekonomik istikrarın sağlanması ile birlikte bu ülkeler beşeri sermaye potansiyellerini harekete geçirebilecek ve iktisadi gelişmeleri için gerekli ivmeyi kazanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abeyssekera, Indra and Guthrie, James (2004), "Human Capital Reporting in a Developing Nation," *The British Accounting Review*, vol.:36.
- Mendoza, Maria F. Trujillo (2001), *The Global Digital Divide: Exploring The Relation Between National Core Computing and Network Capacity and Progress in Human Development Over The Last Decade*, Tulane University.
- Tridico, Pasquale (2005), "Institutional Change and Human Development in Transition Economies," *EAEPE Conference*, 10-12 November, Bremen.
- UNDP National Human Development Report (2005), *The Influence of Civil Society on the Human Development Process in Kyrgyzstan, Kyrgyz Republic*.
- UNDP Kyrgyzstan (2000), National Human Development Report for Kyrgyzstan.
- UNDP Uzbekistan (2007), *Education in Uzbekistan: Matching Supply and Demand*, Tashkent.
- UNDP Human Development Report (2010), Palgrave Macmillan, NewYork.
- UNDP Albania (2010), National Human Development Report- Albania, Tirana.
- UNDP Macedonia (2004), National Human Development Report FYR Macedonia.